

ТМГ. XXXVIII	Бр. 2	Стр. 723-732	Ниш	април - јун	2014.
--------------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 304.3Arandelović N. 392(497.11Beograd)''1915/1918''

Оригиналан научни рад

Примљено: 24. 1. 2013.

Одобрено за штампу: 27. 5. 2014.

Божица Младеновић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

ЖЕНСКО ДРУШТВО ИЗМЕЂУ ЉУБАВИ И СТРАХА: Дневник Наталије Аранђеловић од 1915. до 1918. године*

Апстракт

У студији је приказан живот породице Аранђеловић за време окупације Србије у Првом светском рату (1915–1918). Као основни историјски извор послужио нам је дневник, верни пријатељ Наталије Аранђеловић у тешким данима окупације. Пажњу обраћамо на свакодневни и друштвени живот једне породице у окупираној српској престоници.

Кључне речи: Наталија Аранђеловић, породица Аранђеловић, Београд, окупација 1915–1918, свакодневни живот, друштвени живот

WOMEN'S SOCIETY BETWEEN LOVE AND FEAR: Diary of Natalija Arandelović from 1915 to 1918

Abstract

This paper presents the life of the Arandelović family during the occupation of Serbia in World War I (1915-1918). Natalija Arandelović's diary, her faithful companion during the difficult days of the occupation, is used as the main historical source. The paper especially focuses on the social and everyday life of one family in the occupied Serbian capital.

Key Words: Natalija Arandelović, Arandelović family, Belgrade, 1915-1918 occupation, daily life, social life

---

bozicamladenovic@gmail.com

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

УВОД

Српско друштво за време окупације у Првом светском рату може се назвати и женским друштвом, зато што су недостајали мушкарци у најбољим годинама. Многи су погинули у борбама, а остали су ратовали или били интернирани. Постојала је огромна несразмера у броју мушкараца и жена старости од 21. до 55. године живота. Преовлађивале су жене млађих и средњих година (било их је око пет пута више), када су природно предодређене за рађање. Са друге стране, број особа супротног пола је невероватно и неприродно био смањен. По српском попису из 1910. године, на 100 жена „долазило је” 107 мушкараца, а по аустроугарском попису из 1916. године, на 100 жена – 69 мушкараца (Младеновић, 2006, стр. 35).

Присталице смо схватања да о историјским појавама треба говорити као о питањима и проблемима људи и животних околности у тадашњем тренутку. Људи су, од када је историје, психолошки и друштвено најтешње везани за своје време. Зато је Дневник Наталије Аранђеловић (даље у тексту: Дневник) узет као историјски извор којим се може саопштити сложена суштина једног историјског догађаја какав је био Светски рат. Наравно, из угла запажања и размишљања Наталије, супруге ђенерала Николе Аранђеловића (Видети: Младеновић, 2006, стр. 183–193; Младеновић, 2004, стр. 157–170). Госпођа Аранђеловић је дневник писала у Београду и Ћуприји, од 21. октобра 1915. до 19. октобра 1918. године, за време, како је она забележила, „окупације од стране Немаца”. Писан је у бележници формата А4, зеленом мастиљавом оловком, читким, лепим рукописом на 147 страница. Датуми су по старом календару, који је онда био у употреби.

ОКУПИРАНА СРБИЈА – ЗЕМЉА ЖЕНА, ДЕЦЕ И СТАРАЦА

Светски рат (1914–1918) донео је бројна искушења и ставио на испит зрелости супруге српских официра. Уобичајени породични живот у мирнодопским условима подразумевао је за њих улогу мајке, најчешће са бројним потомством, и узорне супруге, достојне једног официра. Породични живот су реметила само периодична одсуства супруга и оца због природе посла којим се бавио. У рату су се појавили бројни проблеми, непознати до тада, и са озбиљнијим последицама. Стални пратилац сукоба била је могућност смрти и рађавања, почев од лакших рана па до оних које су угрожавале живот. У првој и другој ратној години породице српских официра осетиле су на својој кожи искуства живота у збегу и избеглиштву, повлачење за војском до граница Краљевине Србије, потом по зими и снегу кроз беспутну Албанију. За оне који су одлучили да остану у Србији, живот под окупационом управом такође је донео бројне непријатности.

Ружне појаве: пљачкање, оштећења и одузимања станова и кућа, намештаја и одевних предмета – постале су саставни део живота који се није могао избећи.

Породица Аранђеловић је на почетку рата бројала шесторо чланова: мајка Наталија, отац Никола и четворо деце, кћерке Нада и Анђа и синови Предраг и Јован. На крају рата било их је седморо, пошто је у току рата (1915) рођен син Миодраг. „Стуб” породице до рата био је мајор Никола Аранђеловић. У рату и окупацији, стицајем околности, то је постала његова супруга Наталија. Никола Аранђеловић рођен је у Нишу 27. августа 1876. године. У оновременој српској држави изградио је врло успешну војну каријеру. Био је питомац 29. класе Ниже и 12. класе Више школе Војне академије. Прва дужност била му је у Инижењеријско-техничком одељењу Министарства војног. Од 28. јануара 1905. године именован је за надзорника краљевог и војног купатила. На тој дужности није се дуго задржао, јер је већ 9. марта исте године постављен за командира Прве чете Првог инжењеријског батаљона. Од 24. децембра 1913. до почетка Светског рата био је референт инжењерије одреда, а потом командир телеграфског одељења Треће армије и помоћник шефа телеграфа Врховне команде српске војске. На тој дужности је остао до завршетка рата (Младеновић, 2006, стр. 184).

Наталија је рођена 1884. године у породици Бајаловић, од мајке Марије и оца Љубомира. У овој породици било је петоро деце: Драгољуб, Димитрије, Наталија, Момчило и Анка. Са њима је такође живела и усвојена девојчица Мариола Поповић. Љубомир Бајаловић, пешадијски потпуковник, обављао је извесно време дужност ађутанта краља Милана Обреновића. Породица Бајаловић се високо котира у тадашњем друштвеном животу српске престонице. Сва деца, и синови и ћерке, била су школована. Старија ћерка Наталија похађала је Завод Љубице Сладојевић. То је била приватна школа, намењена женској деци из високог друштва. У школи су се учили страни језици, свирање клавира, управљање домаћинством, послугом, гувернантама. Школске колегинице биле су јој касније госпође Српкић и Спалајковић. У школи су девојке практично стицале знања која су им била неопходна као припадницама високог друштва у свакодневном животу. Наталија се 1905. године удала за капетана Николу Аранђеловића. Она је имала 21, а он 29 година (Исто).

У јесен 1915. године трупе Централних сила предузеле су одлучујућу офанзиву против српске војске. Наталија Аранђеловић је, заједно са мајком Маријом Бајаловић, почетком октобра избегла у Ћуприју. У бројној колони избеглица из српске престонице кретале су се и две жене, једна у поодмаклој трудноћи и са четворо мале деце, а друга старица. Водила их је нада да ће се избеглиштво брзо окончати, а да ће се оне пре Наталијиног порођаја вратити у Београд.

Имале су на уму прошлогодишње искуство када је војска Двојне монархије била брзо протерана из Србије. Овога пута није било тако. Трупe Централних сила потискивале су ослабљену српску војску све јужније. Прошле су три дуге године до повратка те војске у отаџбину и престони град, овога пута са ореолом победника (Видети: Младеновић, 2004, стр. 157–170).

Како се порођај приближавао, Наталија и Марија су одлучиле да остану у Ћуприји. Очекујући рођење петог детета, Наталија је имала жељу да порођај протекне без проблема и да роди здраву бебу. Њене мисли биле су управљене у том правцу, па је на тренутак заборавила на рат и тешку и тужну судбину српске државе, војске и народа. Почетком новембра, када је војска наставила да одступа пред надмоћнијим непријатељским трупама из централне Србије, Наталија је родила сина Миодрага. Претходна четири порођаја била су у присуству бабице и „женског“ лекара, а то су били предуслови за безбедност породиље и новорођенчета. Овога пута помоћ и негу пружила јој је мајка Марија. Није било ни гинеколога ни бабице! Време је било ратно, па се бољи услови нису могли очекивати. Порођај је, без обзира на неусловност, био брз и без компликација. Рођена је мушка беба, Миодраг Аранђеловић (Дневник, стр. 37).

Наталија је желела да се што пре врати из Ћуприје. Десетак дана, колико је сматрала да је довољно, одмарала се после порођаја, а потом са мајком и децом кренула за Београд. Боравак у Ћуприји продужио се на неочекиваних месец и по дана. Од Ћуприје до Београда путовали су возом. У престоници их је чекао стан у Молеровој улици, који није био обијен и опљачкан. Неким чудом остао је сачуван! Ту су за Наталију настали други, али не мање тешки проблеми: преживети хладну зиму са петоро деце, снабдети се огревом и обезбедити довољно хране. Ово је било још теже зато што су Наталијина браћа, која су јој могла помоћи, била у иностранству. Такође, Аранђеловићи нису имали рођаке на селу, чија би помоћ добро дошла.

Наталија Аранђеловић је пуне четири године била „глава“ породице. Показала се као изузетно издржљива жена, спремна на тешкоће и проблеме које је углавном успешно решавала. Водила је обичан живот, сличан животу њених комшиница. Официрски балови, изласци и све оно што је било њен живот као супруге српског официра сада је престављало само лепо сећање! Успоменама су припадала и елегантна одела по последњој моди и одлазак фризеру. У окупацији је често до новца долазила продајом своје елегантне гардеробе и кућног намештаја. Најважније, али и најтеже је било набавити довољно хране и дрвета за огрев и одеће и обуће за децу (Забелешке у Дневнику, стр. 38–40).

Госпођа Аранђеловић је све послове обављала сама, ишла у куповину и доносила купљену робу са пијаци и из пиљаре. Несумњи-

во олакшавајућа околност било је што је од лета 1916. редовно добијала пошилјке новца од супруга посредством Црвеног крста. Наталија је по природи била штедљива, а поготову је у ратним условима испољила своју особину да од једног динара направи два. Стога је стално правила комбинације како да на најбољи начин води домаћинство, а да притом нешто уштеди. Странице њеног дневника пуне су размишљања о судбини Српкиња, којима је Светски рат донео улогу о којој нису ни сањале: да саме организују и воде послове и издржавају породицу.¹

Свакодневни живот породице Аранђеловић био је испуњен изналажењем начина како да набаве довољно одговарајуће и квалитетне хране за четворо деце и бебу. Као и већина породица у Београду, снабдевале су се преко легитимација за исхрану, односно добијале су одговарајући број купона, зависно од броја чланова породице. То је, и по белешкама Наталије Аранђеловић и по сећању других савременика, било недовољно за исхрану. Зато су се Београђанке сналазиле како су знале и умеле. Куповале су на „црном” тржишту, које је било добро снабдевано. „Проблем” је био у ценама, знатно вишим него у продавницама где се роба куповала преко легитимација за исхрану. Окупациона власт је донела наредбу да се животне намирнице могу куповати једино на пијаци. Због ове забране, бројне српске породице биле су принуђене да се на различите начине довијају да би набавиле довољно намирница за справљање зимнице и редовну исхрану (Видети: Младеновић, 2000, стр. 206–226). Посебан проблем било је снабдевање млеком. Наталија је записала да је морала да устаје у пола четири ујутру да би набавила неопходну храну за бебу. Она је све животне намирнице куповала искључиво на пијаци и у пиљарама, онако како је то прописала окупациона власт. Њен дневник је пун бележака о набавци на пијаци. Владала је стална несташица, чак и у летњој сезони, а цене су биле веома високе. Она је, бојећи се велике скупоће, записала: „Како ћемо тешко живети, и од чега – нема ништа.”

На „црном” тржишту била је велика скупоћа о чему сведоче цене неких намирница: килограм меда коштао је 16 круна, шећера 12 круна, метар дрва 45 круна (Дневник, стр. 59).

Велику пажњу Наталија је поклањала здрављу своје деце. Бринула се да правилно расту и развијају се. Бојала се болести и улагала пуно у превентиву, поштујући оно народно – боље спречити него лечити! Стога није штедела када је требало куповати шећер, чај и млеко. Васпитавала је петоро деце и покушавала да им буде и отац и мајка, да деца не би осетила очево одсуство које је потрајало пуне

¹ На више страница Дневника Наталија се враћала наведеним темама.

три године. У међувремену, деца су расла. Браћа Аранђеловић су кренула у школу у пролеће 1916. године, када је окупациона власт у Београду отворила четири школе за српску децу (Видети: Младеновић, 2000, стр. 110–147). Терке Нада и Анђа су биле предшколског узраста. Наталија није придавала пуно значаја школовању својих синова. Претпостављамо, ипак, да је као и већина родитеља, била огорчена што су њене синове описмењавале учитељице из Двојне монархије. Предраг и Јован нису у школи учили да певају химну Краљевине Србије, него свечану песму државе која их је окупирала. У настави је била обавезна латиница, а српско национално писмо ћирилица потпуно је потиснуто из школе. Синови мајора Николе Аранђеловића на својим таблицама и у свескама писали су латинична слова.

Стан у којем је живела породица Аранђеловић био је у једној од четири зграде са заједничким двориштем. У зградама су живеле жене и деца. У целој Молеровој улици био је само један мушкарац, комшија Шљивић! (Дневник, стр. 76). Слична ситуација, унеколико повољнија по број особа мушког пола, била је и у осталим београдским улицама. Уопште у Србији су најбројније биле жене, потом деца, па у знатно мањем броју старији мушкарци. Млађих мушкараца било је изразито мало. Стога је такво друштво у историографији названо „женско друштво”. Жене су постале главни ослонац породице. Рођаке, пријатељице и комшинице госпође Аранђеловић, као и она сама, мислиле су само на повратак српске војске и бринуле због неизвесне судбине трупа у којима су се борили њихови мужеви, синови, браћа, очеви. Стално су страховале да ли ће се вратити живи. О томе је Наталија записала:

„Страшно нас муче и киње – зар је све то лако издржати кад све тако грозно чујемо! Па то је од страха да полудимо – још ми имамо страшне тренутке да проживимо и велико је питање да ли ћемо крај сачекати!” (Дневник, стр. 68).

Госпођа Аранђеловић је успоставила друштвене односе углавном са својим супругом и најближим рођакама и рођацима. То је радила на два начина: дописивањем са рођацима који су живели у Србији, у емиграцији и на Солунском фронту и дружењем са породицама повезаним родбинским везама. Ових првих било је на све четири стране света. У Београду је остала само сестра Анка са децом. Наталија је била у блиском сродству са породицама Бајаловић и Војиновић. На Солунском фронту била су њена браћа, официри српске војске Драгољуб и Момчило Бајаловић. Средњи брат Димитрије је са ужом породицом живео у Ници. „Сестра” Мариола Војиновић живела је у Косовској Митровици са супругом Јованом и двоје деце: Наталијом и Илијом, а старији синови Димитрије и Драгољуб били су у избеглиштву у Француској.

Тек 1916. године Наталија је успела да успостави везу са сурпругом и одсутним рођацима. Прво писмо од мајора Аранђеловића стигло је у мају, преко Црвеног крста. Иако шкрто, све у свему неколико фраза, оно је на Наталију имало продужено позитивно дејство. Следећих неколико месеци, док није стигло друго писмо, она је из тих неколико реченица написаних на листу папира црпла снагу за наставак живота у прозаичној и суровој свакодневици окупације (Видети: Младеновић, 2001, стр. 237–252). Следећи Наталијин потез био је да успостави везу са браћом. Она се на различите начине дописивала са тројицом браће. У лето 1916. године добила је прво писмо од брата Димитрија из Нице. Дописивање су наставили у *Београдским новинама* и *Великој Србији* (Дневник, стр. 62).

У друштвени живот под окупацијом треба свакако убројати и прославу крсних слава. Док су Божић и Ускрс били празници који су се обележавали у породичном кругу, славе су подразумевале долазак гостију у кућу. Аранђеловићи су славили Светог великомученика Димитрија – Митровдан (26. октобра по старом календару / 8. новембра по новом). Две године за редом, 1914. и 1915, Никола Аранђеловић није био домаћин славе. Наталија се надала да ће он бити ту у јесен треће ратне године. Када се њене наде нису оствариле, записала је: „Почеше и славе, а вас нема. Остасмо ми до године! Тешко нама! И ко ће све од нас и остати!” (Дневник, стр. 75).

И следеће две године је госпођа Аранђеловић славила славу без присуства свога мужа, уз помоћ синова Предрага и Јована.

За време окупације је свака врста дружења и окупљања Срба била забрањена, тако да се и не може говорити о друштвеном животу у правом смислу те речи. Жене су међусобно, у сусретима и кућним посетама, препричавале разне ратне приче из свакодневног живота. Пошто су окупација одужила, оне су жељно очекивале ослобођење и повратак српске војске. Наталија је то овако објаснила: „Само нас та нада одржава, да ће кроз месец дана доћи српска војска, каквих срећних часова ће тада бити! Колико суза радости ће се пролити!” (Дневник, стр. 60).

Жене су биле склоне да поверују у сваку добру вест и да је преносе даље. Постојале су вести и „вести”, односно вести и гласине. „Вести” су се преносиле невероватном брзином, изражавајући наде, жеље и очекивања окупираних. Поготову је улазак суседне Румуније у рат на страни Антанте пробудио еуфорију да је крај рата близу. Наталија Аранђеловић је забележила о расположењу у српској престоници:

„У Београду ври. Нагађа се разно. Купе све са улице. Види се узрујаност, на сваком лицу узбуђеност, шта ће најзад бити са нама? Руси у Белој Цркви, Румуни у Оршави, прешли Дунав, за четири дана су ту. На Сави жене које су радиле отпустили су, узне-

мирени су то се види. Њихове госпође морају кући, јер ово је ратна зона. Темишвар евакуисан. Гасара у Оршави запаљена од авиоплана бомбом, изгорела сва” (Дневник, стр. 62).

А онда је дошло до болног отрежњења. Румунска војска није била дорасла противнику. Стога је у јесен све више Српкиња и Срба увиђало да их чека још једна тешка зима под окупационом влашћу. Када је једини мушкарац у улици, поменути комшија Шљивић, покушао да унесе мало оптимизма причом о ослобођењу Скопља, то му није пошло за руком. Комшинице се овога пута нису препуштале лажним надама. Наталија пише:

„Шљивић рече јутрос мени да је заузето Скопље на јуриш у суботу у зору. Заузели га Срби и Французи. Наравно да у ту причу не верујемо, неколико пута смо се у лудо радовали!”

Више се није веровало ни у моћ и снагу савезничког оружја: „Где су ти савезници, проклети да су што нас упропастише. Очајна сам шта ће са нама бити, црни и страшни дани нас чекају – ово је пропаст света” (Дневник, стр. 63–64).

Као образована и интелигентна жена, Наталија није веровала у разне приче које су се преносиле. Њене комшинице биле су другачије, склонеле да поверују у „чудне” догађаје. Госпођа Аранђеловић је забележила неколико таквих прича. У Београду се причало да је рођена беба, која је, још док је бабица купала, проходила и проговорила. Рекла је да ће окупатори остати у Србији онолико колико она буде живела. После два дана беба је умрла. Пронела се прича да у Светом писму пише да ће се рат завршити у новембру 1920. године. По трећој причи, рођена је беба која је одмах проговорила и рекла да ће се мир закључити на Велики петак (Дневник, стр. 80–81).

Много жена из свих друштвених слојева редовно је ишло у цркву. Ту су у молитвама за живот и здравље одсутних чланова породице налазиле мир и утеху за себе. Поготову су за велике хришћанске празнике цркве биле пуне света. Наталијин дневник сведочи о томе. На Младенце 1918. године њена два сина су се причестили у најближој цркви. Пошто је то било Јованово прво причешће, мајка се потрудила да му догађај остане у лепом сећању. Код куће је дечаке дочекао леп доручак – младенчићи од белог брашна и бела кафа. Мајка није скривала понос што су њени „мушкарци” Предраг и Јован ишли сами у цркву и причестили се (Дневник, стр. 109–110).

У српском друштву је пресудно за одређење статуса жене био друштвени положај њеног мужа. Српкиње су тек за време Светског рата биле у позицији да самостално доносе одлуке битне за породицу. За многе жене, навикле да буду у сенци мужа и да се повинују његовим одлукама, то је био претежак задатак. Наталија се одлично снашла у „новој” улози. За време одсуствовања Николе Аранђелови-

ћа, породица је поднела све тешкоће које је доносио стицај ратних околности. Наталија је често бележила да јој је тешко, да се уморила од таквог живота, да јој је потребан супруг и да не може више без његове помоћи да решава проблеме. Без обзира што се сама изборила са бројним тешкоћама, она је стално бележила да је то Николина заслуга. Да ли је у питању скромност? Или пренаглашавање значаја мушкарца у породици? Само једном за све време окупације Наталија је написала нешто што се може схватити као прекор, али не упућен супругу, него српској влади. Она је у *Београдским новинама* прочитала да је српска влада дозволила официрима који су привремено боравили у Француској да могу склопити други брак, без обзира што су у Србији имали породице, а све у циљу повећања наталитета. Наталија је била згрожена овом вешћу. Није могла да поверује да српска влада може да толерише такво понашање српских официра, него им, штавише, саветује да склапају бракове и имају што више деце. То је заправо крик једне повређене жене, чије је жртвовање за породицу трајало већ четири године. На крају белешке је, вероватно тешећи саму себе, записала : „Неће то мој Никола никада да уради!” (Дневник, стр. 94). Огорчење на српску владу је потрајало месецима и једном је, реагујући на похвале које су министри те исте владе изrekli Српкињама, написала: „Па и јест нама треба свака заслуга да се ода, јер ми подижемо овај подмладак, ово је темељ и стуб Србије” (Дневник, стр. 121).

ЗАКЉУЧАК

Наталија Аранђеловић и њене савременице живеће су у времену које је имало јасно изграђен систем вредности и мерила о националним и родољубивим „стварима”. Српкиње су васпитаване од детињства, да ниједна жртва није велика за слободу отаџбине. Стога су достојанствено поднеле и издржале вишегодишњи тежак живот и губитак најближих у рату. Госпођа Аранђеловић је на дан ослобођења српске престонице, 1. новембра 1918. године, написала своју последњу белешку (Дневник, стр. 146). Са доласком слободе дневник је престао да буде најбољи пријатељ коме је поверавала тајне, радост и тугу.

На крају Светског рата Николу Аранђеловића је поново чекала улога главе породице и „куће”, коју је за време рата преузела његова супруга. Наталија је опет била госпођа мајора Николе Аранђеловића, узорна супруга и мајка петоро деце. Ишла је у посете рођакама и пријатељицама, облачила се и чешљала по последњој моди, имала послугу и помоћ у кућним пословима. Поред свега тога, имала је огромно поштовање свог мужа што је у рату сачувала породицу.

ЛИТЕРАТУРА

- Младеновић, Б. (2000). *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији 1916–1918*. Београд: Чигоја штампа.
- Младеновић, Б. (2001). Писмо у Првом светском рату. У: *Писмо: зборник радова* (стр. 237–252). Београд : Удружење за српску повесницу
- Младеновић, Б. (2004). Породица Аранђеловић у Првом светском рату. *Историјски часопис*, 51, 157–170.
- Младеновић, Б. (2006). *Породица у Србији у Првом светском рату*. Београд: Историјски институт.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

- Дневник Наталије Аранђеловић*. Историјски архив града Београда, кутија 1, инв. бр. 145.

Božica Mladenović, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of History, Niš

**WOMEN'S SOCIETY BETWEEN LOVE AND FEAR:
Diary of Natalija Arandelović from 1915 to 1918**

Summary

The study describes the life of an officer's family during the occupation of Serbia in World War I. During this time, Natalija Arandelović wrote down important events in her diary. For the period of about three years, she was recording everything she considered worth remembering on a daily basis. Throughout the occupation, women were the most numerous in Serbia due to a reduced male population because of the war. Coincidentally, the Serbian society became a “female” society. Woman became “heads” of the household and family and thus, indirectly, the base of Serbia.

Natalija Arandelović nurtured five children, one of which was born at the beginning of the occupation. Therefore, her life and the lives of the majority of “ordinary, small” people represented a continuous fight for survival. The main motivation for work was the fear of starvation. In all sorts of ways, parents managed to provide enough food for their children, as well as clothing, especially in the winter. Earning money, often on the black market, and providing necessary food was the ever-present issue in people’s minds and conversations.

Regardless of strict regulations, Natalija Arandelović, like most of her relatives, friends, and neighbours, believed in the ultimate victory of the Serbian army. The faith in a better future was the ground tone of day-to-day living. Difficult challenges undermined the faith, but never destroyed it. The way Serbian men and women behaved in the street, dressed, and interacted regardless of the fear of internment, taking hostages, and different kinds of brutality, made clear that they were still at war. This time, the conflict was verbal and psychological. Recounting the good news, often just rumours believed to be true, provided the mental strength necessary for this kind of war.